

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

JANUARI
1951

ONDER REDACTIE VAN:
J. VAN STAVEREN

24e JAARGANG
Nº 1

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: W. DE ZWIJGERSTR. 8, UTRECHT

WISSELING IN HET VOORZITTERSCHAP.

De voorzitter van „Oud-Utrecht”, mr. A. N. L. Otten, heeft aan het bestuur mededeling gedaan, dat hij zijn functie ter beschikking stelt. In de laatst gehouden bestuursvergadering is ir. J. D. M. Bardet als zijn opvolger aangewezen.

Het bestuur is dankbaar voor de arbeid welke de heer Otten in het belang van „Oud-Utrecht” heeft verricht en stelt het op prijs, dat deze zich bereid heeft verklaard zitting te blijven nemen in het bestuur, om de vereniging te vertegenwoordigen in het „Utrechtsch Monumentenfonds”. Dit onderdeel van het werk van „Oud-Utrecht” heeft altijd de grote belangstelling van de heer Otten gehad, waarvan ook een aantal bijdragen in ons Maandblad het bewijs vormen.

ir. J. D. M. BARDET, *voorzitter.*

mr. Th. A. HOOG, *secretaris.*

DE ZAKKENDRAGERSSTEEG ALS GROOTE VERKEERSWEG.

Wij zijn er aan gewoon, dat een groot deel van het doorgaande verkeer te Utrecht a.h.w. het eene oor in- en het andere uitgaat. Die beide ooren zijn de plaatsen van de vroegere Katherijnepoort en Wittevrouwenpoort. De baan tusschen deze is in haar west-helft sedert de goed tien jaar geleden voltooide verbreding van Lange Viestraat en Potterstraat breed genoeg, maar in het oosten veroorzaken Voorstraat en Wittevrouwenstraat nog veel last.

Het traject Katherijnepoort—Wittevrouwenpoort is ongetwijfeld reeds eeuwenlang voor het doorgaand verkeer in gebruik. Zoo-

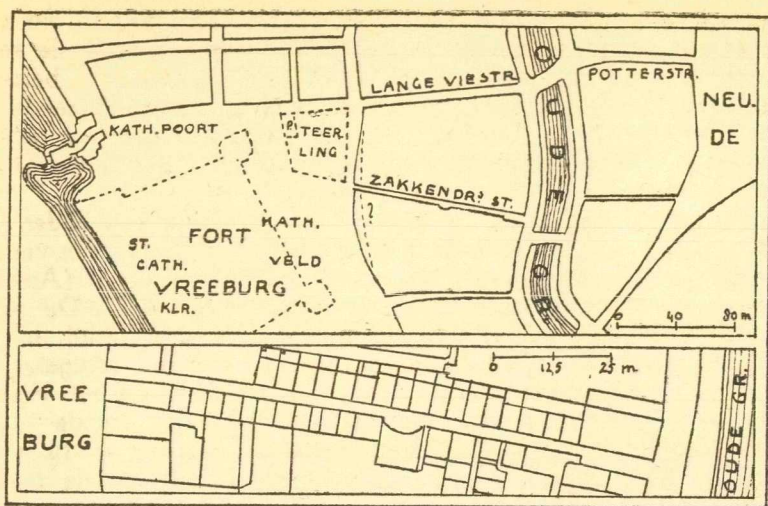
lang als beide poorten bestaan? Stellig niet, want het kan pas zijn dienst zijn begonnen op het oogenblik dat buiten de stad de aansluitende wegen beide gereed waren. Wat de westzijde betreft: daar ging de Heerenweg (heerweg, legerweg) stellig reeds in zeer ouden tijd naar Woerden en alles wat daarachter lag, terwijl daar ook de weg begon die afwaarts ging langs de Vecht. Doch aan den oostkant staan de zaken anders.

Men moest hier vanaf de stad eerst den zandgrond onder De Bilt zien te bereiken en kon dan over hoog en droog terrein verder naar het noordoosten (Amersfoort—Zwolle), het oosten (Amersfoort—Deventer) en het zuidoosten (Renen, Arnhem). De oude weg op De Bilt nu begon aan het zuideind van de stad, bij de Tolsteegpoort. Hij volgde de Noteboomenlaan en de Vossegatsche laan en kruiste met de Hollebrug den bovenmond van het Vossesgat, op de grens van de stadsvrijheid. Deze weg is reeds vroeg bestraat geweest en heette later de Oude Steenweg. Hij is te eeniger tijd vervangen door den Nieuwen Steenweg, de tegenwoordige Biltstraat, die niet langs allerlei reeds aanwezige perceelscheidingen is gelegd, doch schuin door de bestaande landerijen en scheidslooten heengesneden. Deze Nieuwe Steenweg wordt, voorzover ik zie, het eerst genoemd in een stuk van 1330 (Domarchieff nr. 3756). Daarom zou hij wel aanmerkelijk ouder kunnen zijn, maar wij zullen zien, dat dit vermoedelijk toch niet het geval is. Natuurlijk kon pas na zijn voltooiing het doorgaand verkeer tusschen Katherijne- en Wittevrouwenpoort een aanvang nemen. Tevoren ging misschien een gedeelte van het verkeer aan den westkant buiten langs de stad. De rest ging stellig niet (dat laat zich al wel zeggen) langs de Lange Viestraat.

Men zie nu de kaartjes. Het onderste vertoont de Zakken-dragerssteeg naar het minuutplan van 1822. Het bovenste doet de steeg zien in haar omgeving en is gebaseerd op het kadastrale „verzamelplan”. De bouwsels aan den westkant van het plein Vreeburg zijn er evenwel op weggelaten, terwijl oudere formaties door den naam en (of) een gestippelden omtrek zijn aangeduid.

Het bedoelde plein was in de Middeleeuwen kleiner dan bv. in de 18e eeuw doordat aan den westkant het St. Catharina-klooster met bijbehorend gasthuis lag en in den noordoosthoek een blokje huizen dat wel aangeduid wordt als *den Ommeloep* of *die viercante Taerlinck* (teerling = dobbelsteen). Het open terrein beoosten het klooster heette toenmaals het Katherijneveld. Na den overgang, in 1528, van het Nedersticht aan Karel V bouwde deze vorst het fort Vreeburg, dat vanaf de stadsgracht naar binnen sprong en binnen welks muren het *heel getimmer* van het klooster in wezen zou zijn gebleven. De stippellijn geeft den omtrek van het fort binnen de gracht. Toen na eenigen tijd de gracht werd verbreed, moesten daarvoor verscheiden huizen verdwijnen.

Nadat het kasteel in 1578 was afgebroken, is de oude bebouwing gedeeltelijk weer hersteld, maar de Teerling bleef weg.

Men vindt dit alles, met andere bijzonderheden, in het bekende werk van Van der Monde over de pleinen, straten, e.d. van Utrecht (II 307 e.v.). Schr. ontdekte ook in het stadsarchief een plattegrond die blijkbaar was gemaakt met het oog op de ont-eeningen ten behoeve van de verbreding der grachten. Hij geeft er, naast II 320, een verkleinde reproductie van, en uit deze leeren wij de ligging niet alleen van het fort, maar ook van den Teerling met behoorlijke nauwkeurigheid kennen. Langs den noordkant van den Teerling schoot (natuurlijk) de verlengde Viestraat, op de kaart *Kruysstrate* genoemd. De zuidkant lag juist ter hoogte van den noordkant van de Zakkendragerssteeg, die op de kaart met haar ouderen naam (III 8, 10) *Catharijnesteeg* heet. De huizen staan op de kaart aangeduid met hun eigen naam of door naam en beroep van den bewoner. In het perceel op den noordwesthoek van den Teerling, waarin ik P. heb gezet, leest men: *De marscalck van perden*.

Wij gaan nu terug naar een oorkonde van 1311, die door Van der Monde (II 301 en ook III 9) in nogal slordigen vorm wordt afgedrukt. In dit stuk geeft de stad aan het St. Catharinaconvent in eeuwigdurende tins: *dat erve dat gelegen is achter haren Vrederic Soudenbalchs, van de nuwen steenwech gemeten de langhe van negen roeden ende ses voet tot S. Katherinen waert, en te brede van de steenwech de vt S. Katherinenstege gaet, totten kercken waert ende totter huse toe die daer nu ghetimmert staen....*

Het huis Zoudenbalch, eertijds Oudaen, lag een weinig be-

noorden de Zakkendragerssteeg aan de Oude Gracht. De „nieuwe steenweg” (Nieuwe Steenweg?) liep langs de oostzijde van het Vreeburg. Het stuk grond in kwestie is blijkbaar dat van den Teerling. Inderdaad? En geheel? Op verrassende wijze worden wij hieromtrent ingelicht met medehulp van een brief van 1328 (II 311), waarin de graaf van Holland schenkt aan het St. Catharinaconvent een stuk weg dat hij van de stad verworven had, en dat aan de *nederside*, d.i. grachtwaarts, grensde aan grond van het convent, terwijl de schenking geschiedde *tot enighe ende verbeteringhe onser herbergen aldair ende stallaisden*, ... Hier blijkt uit, dat de graaf als hij te Utrecht kwam, zijn intrek nam in het St. Catharinaklooster, en dat hij daarin of daarbij ook zijn paarden stalde. Nu was verder de graaf van Holland eeremaarschalk van den bisschop, terwijl hij de hand schijnt te hebben gehad in de opkomst van den hoogen beambte die vanaf de 13e eeuw voorkomt onder den titel maarschalk. En ten slotte is de afstand van den noordoosthoek van den Teerling tot aan het perceel met *De marscalck van perden* op de kaart zoo groot, dat hij in werkelijkheid zeer wel 9 roeden 6 voet = 132 voet, d.i. volgens de gewone opgave voor de Stichtsche maat ong. 35½ m, kan zijn geweest. Conclusie: de brief van 1311 bedoelt inderdaad den Teerling, behalve de westelijke strook.

Het opmerkelijkst is wel de steenweg, dus de bestrate baan, die uit de Katherijne- = Zakkendragerssteeg kwam. Deze moet gericht zijn geweest op de Katherijnepoort, terwijl van een steenweg in het verlengde van de Lange Viestraat niets blijkt. De verklaring hiervan is na wat ik aan het begin dezer paragraaf opmerkte, zeer eenvoudig. De Biltstraat bestond nog niet. Of als ze (sedert kort) wel bestond, dan had men de verharding in de stad er nog niet bij aangepast. Niet de Viesteeg was bestraat, doch de meer op het centrum van de stad gerichte Zakkendragerssteeg.

Maar hoe laat zich dat rijmen met de geringe breedte van de Zakkendragerssteeg? Die breedte bedraagt, volgens den, naar ik meen eind-19e-eeuwschen, stadsplattegrond schaal 1 : 400, in de westhelft 2,40 à 2,80 m en in de oosthelft 4,30 à 3,60 m (het laatste aan de Oude Gracht). Blijkbaar heeft de oosthelft een 19e eeuwse verbreding ondergaan, want het minuutplan vertoont haar over het grootste deel van haar lengte stellig nog niet ruimer dan de met de jongere kaart goed overeenkomende westhelft. Bij zoo'n „breedte” konden twee wagens elkaar niet voorbij.

Hier is maar één uitweg: de steeg moet sedert 1311 versmald zijn. D.w.z.: of de perceelen aan een of beide zijden, die zich over de gansche diepte van de blokken uitstrekten, werden verbreed, of men heeft aan één kant van de steeg een rij kleine huisjes geplaatst. Nu vertoont het minuutplan aan den zuidkant een heele rij perceelen van 5 à 6 m diepte. In 't midden zijn ze onderbroken

door wat wel een poortgebouw lijkt te zijn geweest, toegang gevend tot een grooten tuin er achter en met een rondachtige verbreding van de steeg er vóór. Aan het oosteind vindt men ze ook niet; over 15 m lengte is de steeg daar reeds zoo breed als op den jongeren plattegrond (of zelfs iets breeder, wat wel een onnauwkeurigheid zal zijn).

Die eindelingsche verwijding lijkt beslissend. De steeg, aldus mogen wij concluderen, is eerst ongeveer 8 m breed geweest. Maar toen ze hoofdstraat-af was, heeft de stad aan den zuidkant een rij kleine perceelen voor bebouwing uitgegeven. Misschien bleef daarbij in het midden een poort uitgespaard. Maar stellig ontzag men het oosteind, waar het huis aan de gracht vanouds recht had op ramen aan den zijkant. Dit huis zelf moet er later een strookje bijgekregen hebben.

J. PRAKKEN.

BOEKAANKONDIGING.

HART VAN NEDERLAND¹⁾.

De goedmoedige, genoeglijke en gezapige tijd van het stedelijk chauvinisme, dat de luchthartige verheerlijking van de eigen geboorteplaats gezellig afwisselde met onverholten kritiek op iedere andere woonsteê, schijnt voorbij. Toen onze grenzen nog veilig en vast sloten om een land, dat even zelfvoldaan met zijn blinkende rijksdaalders rinkelde als het pochte op de rustige vrede, die hier voor altijd en immer gelegerd leek, was het geestelijke klimaat blijkbaar buitengewoon bevorderlijk voor dit soort ongevaarlijke burgertwisten. Het discours, dat vurig en vaderlands-breedsprakig gevoerd was in de doorrookte roefjes van de trekschuit, ging zonder veel wijziging over naar de huiselijke trein-coupé en zelfs de stroefste monden

kwamen los als de lof van de eigen veste moest worden gezongen of de be-laagde eer daarvan om verdediging vroeg.

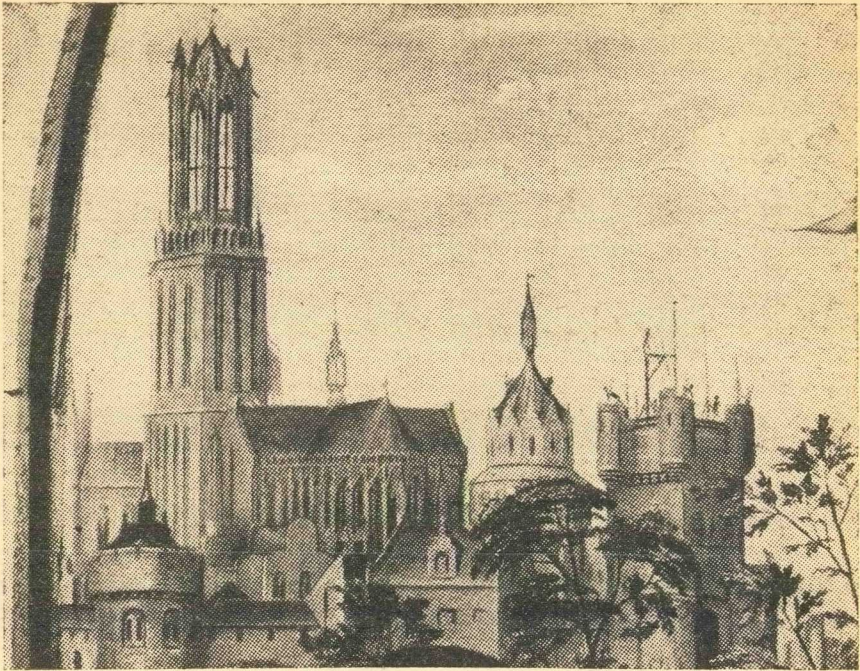
Nu ons Europees staatsburgerschap als een ster van vrede in de lucht hangt en we met gepaste smart zitten te wachten op het kiesrecht voor de Verenigde Staten van Europa, blijkt toch die traditionele trek nog niet volledig geweken. Zolang we nog geen nummer zijn op de groeiende emigratie-lijsten — en misschien ook dan nog — is er ergens in ons Europese hart nog wel een klein en bedeesd plekje, dat bereid is warm te lopen voor Amsterdam of Zutphen, voor Rotterdam of Zwolle, voor Groningen of Zierikzee.

Of — om ter zake te komen — voor Utrecht. Zelfs voor Utrecht, dat in trek-schuitroefjes en treincoupé's gehoord werd om zijn stijfheid, meewarig beklaaagd om zijn duffe rust en bespot om zijn benepen burgerlijkheid. Zoveel slechte eigenschappen kreeg „het hart

---

¹⁾ Onder voorbehoud op enige opstellen in deze bundel terug te komen, plaatsen wij ter algemene oriëntering — met toestemming van de redactie van De Linie — de boeiende beschouwing, in dat Weekblad op 27 October 1950 door H(endrik) K(uytenbrouwer) geschreven. (Red.).

Utrechts Domtoren en Wittevrouwenpoort in aanbouw (1487), afgebeeld op een schilderij van de „meester van Frankfort” omstreeks 1515.

van Nederland” toegeschreven, dat wellicht daardoor de geboren en getogen Utrechter al te zeer gesterkt werd in zijn weerbarstige liefde voor zijn overvloedig belaagde stad. Wat als doodse stijfheid werd gehoond, voelde hij graag als stijlvolle ingetogenheid; wat als duffe rust werd beklagd, zag hij liefst als verdroomde en van rijke herinnering vervulde stilte; wat als benepen burgerlijkheid werd bespot, noemde hij bij voorkeur levende zin voor karaktervaste traditie. En als hij onbevooroordeeld genoeg was om deze eenzijdigheid gul te erkennen, weigerde hij toch beslist in al het gewraakte meer te willen zien dan de vanzelfsprekende keerzijde van een

duidelijke deugd. Met oprechte Stichtenaars, onder elkaar, tempert zijn beminnelijke voorkeur zich desnoods tot de venijnige dorens van de ironie er aan alle kanten doorheen steken, tegenover „vreemden” staat hij trouw op wacht voor de stad, die eenmaal de zijne is.

Het fraaie boekwerk, dat onder de titel *„Hart van Nederland”* ²⁾ bij A. W. Bruna en Zoon verscheen, getuigt van deze enigszins schuchtere liefde, die de zelfspot niet verzwijgt en zich voor de trouw niet schaamt, die de schoonheid welsprekend eert, maar de schaduw niet vergeet. Tussen de bijdragen over Utrechts historie en economische be-

²⁾ Een boek over de stad en de provincie Utrecht, samengesteld onder redactie van Jaap Romijn. Utr. 1950 (502 blz.).

tekenis, de groei der stad en haar taal, haar schilders van vroeger en later tijd, haar monumenten en beeldhouwers, haar toneel en universiteit, haar poëten en muzikanten, zijn de dichters zelf aan het woord gelaten. Want al is dan het Vreeburg nooit zo smachtend bezongen als het Rembrandtplein — hoe zou het ook? — al konden blijkbaar de populaire liedjeszangers binnen het degelijke Sticht niet aarden, aan de voet van de Domtoren ontloek steeds opnieuw de bloesem van de poëzie. Vondel's joyeus alexandrijn:

*„Hoe noemt men Utrecht dan? Een
Paradijs vol weelde”.*

is niet slechts uiterst geschikt voor vele folders van Vreemdelingenverkeer, maar al welt de vloeiende hulde misschien wat al te vlot uit Vondels bereidwillige keel, de regel sluit dan toch maar als een feestelijk accoord zijn gedicht af „Op d' Afbeelding van Utrecht”, getekend door Herman Zachtlevens.

Overigens weten de dichters met Utrecht niet altijd raad, zoals trouwens deze stad eigenlijk geen raad met haar onburgerlijke dichters weet. Engelman bezon zich op Utrechts geest en vond:

*„Geest van Gothiek en stem van deze
[stad,
met klank van klokken drijft gij om
[zijn trans.
De hof verduistert, maar de oogen zijn
[vol glans,
de monden zwijgen en het jagend hart
[wordt zat.”*

Maar een ander Utrechts dichter, Theo van Baaren, zag zijn stad aldus:

*„...onder de straten lopen lange gangen,
het zwart domein van basilisk en rat.*

*Want hield een draak niet deze stad
[in stand,
in 't ban-net van zijn ogen ingesloten
bestaat ze soms alleen nog in zijn
[blik? —*

*dan was Utrecht allang slechts puin
[en zand,
waar ieder fundament op graven
[stoot en
schedels slingren in het singelslik.”*

De rijke historie van het Sticht — in het boek geconcentreerd maar boeiend beschreven door Prof. Dr. C. Brandt — kent één gemiste kans, die actueel aandoet. Bij de Vrede van Utrecht in 1712 kwam een zekere abbé De Saint Pierre met een plan voor een heuse Volkenbond met een Senaat en zowaar een echt Volkenbondsleger. Senaat en leger zouden in Utrecht hun centraal punt vinden, maar de abbé was zijn tijd (en zelfs de onze) helaas te zeer vooruit. Hopelijk nog meer waren dat ook de bevrijdende Russen, die op 27 November 1813 de stad begonnen te tempteren en de kerken tot paardenstallen maakten, alsmede de Tartaren, die op 19 Dec. d.a.v de burgers achter hun horren deden rillen. Misschien was dat een straf voor de wankele vaderlandsliefde, die kort te voren op 1 Febr. driest het „Oranje Boven” had gezongen en het Wilhelmus had getrommeld, maar die op 15 Aug. de verjaardag van Napoleon dan toch maar even feestelijk had meegevierd.

Na deze kritiek der historie deed Dr. P. H. Ritter Jr. een dappere „Poging tot zelfcritiek” en als een Utrechenaar om deze stekelige karakterstudie moet glimlachen, wordt dit ongetwijfeld een glimlach, die naar de kiespijn-grijns uitglijdt. Eigenlijk mist men in de bonte en

boeiende verzameling van het boek de herinnering aan de befaamde Erich Wichman, wiens woedend en barbaars pamflet over het Utrechts burgerdom zijn afscheid van de stad op vervaarlijke wijze vierde. Ongetwijfeld zou zijn snijdende stem uit de toon van het boek gevallen zijn en Ritter weet de nette samenkomst nog juist beschaafd te bewaren. Toch schrijft hij over de burgerij van de stad met de vele „Kerkhoven” een reeks van rake opmerkingen, die hij nuchter besluit met de bekentenis, dat z.i. de benaming „hart van Nederland” in ieder geval geografisch juist is.

Ritter méént het allemaal niet zo kwaadaardig, hij is met stadgenoten onder elkaar en laat zich speels wat gaan. Hij bedoelt het niet zo verbeteren als de jonge schilder Gerard Bilders het deed, die een eeuw geleden aan Kneppelhout schreef: „Maar ik zag, helaas! te Utrecht het eerste levenslicht,... en in de schaduw van die lange vervelende Dommotoren blijft men altijd koud.” En in Ritter is niets van het afgrijzen, dat Ed-

mondo de Amicis ongeveer terzelfder tijd in zijn reisverslag toonde: „In de straten van Utrecht ziet men dan ook nog de puriteinse, bleke en vermoede gezichten, die elders nergens meer opvallen en die als de schimmen zijn uit een ver verleden. De bevolking maakt een ernstiger indruk dan in de andere steden, de vrouwen schijnen een nonnenbestaan te leiden en zelfs de studenten bezitten de neiging om in boetvaardigheid en ontzegging te leven.”

Men zal over een zeer sterke verbeeldingskracht moeten beschikken om thans, een eeuw verder, nog iets van die indruk te bespeuren. Als Utrecht, trots alle nivellerende invloeden, nog een eigen karakter bewaarde, is dat toch van een andere en zinrijker aard dan De Amicis vermocht te zien. Het is dit eigen karakter, dat de Stichtenaar in woord en illustratie van „*Hart van Nederland*” goedgetroffen terugvindt en dat de „vreemdeling” er mogelijk tot zijn verwondering in zal herkennen.

H. K.

(Cliché welwillend afgestaan door „De Linie”)

